

3A. A főnévi csoport

Szintek és típusok

Az előző fejezetekben szó volt arról, hogy (a) a nyelvi jel jelölőből és jelentésből áll, valamint arról is, hogy (b) a komplexebb nyelvi jelek kisebb elemekből állnak (emlékezzünk vissza a Lego-hasonlatra). Az 1. ábra a nyelvi jel jelölőjének a szintjeit ábrázolja, a szó szintjétől a mondat szintjéig. (A szó alatti szinttel a morfológia, a mondat feletti szinttel pedig a szövegnyelvészet foglalkozik.) A *szó* és a *mondat* fogalmával – ezek meghatározásának nehézségeivel – az 1B fejezetben találkoztunk. Most a két középső szinttel ismerkedünk meg: a **szókapcsolat** (szószerkezet) és a **mondategység** (tagmondat) fogalmával. Ezt követően az egyik legfontosabb szókapcsolat, a **főnévi csoport** tárgyalását kezdjük el. A következő fejezetekben további szókapcsolatokkal, majd a mondategységgel foglalkozunk, mielőtt rátérünk az egész mondat szerkezetére.

Az 1. ábrán említett jelölők különböző jelentéseket fejezhetnek ki. A 2. ábra ezek típusait mutatja be. A mondatok és a mondategységek (S, *sentence*) olyan nyelvi jelek, amelyek egy állítást, egy tényállást (*state-of-affairs*) fejeznek ki.¹ Egy ilyen tényállás igazságértéke valamely világban (például a valódi világban, egy narratíva fiktív világában, egy gondolatmenet során feltételezett hipotetikus világban vagy egy lehetséges párhuzamos valóságban²) vagy igaz, vagy pedig hamis. Egy mondat által kifejezett tényállás akár több, egyszerűbb (tagmondat által kifejezett) tényállás kombinációja is lehet. Majd vegyük még hozzá a modalitást is: egy óhaj vagy parancs azzal kapcsolatban, hogy a tényállás igaz legyen, egy kérdés az állítás igazságára vonatkozóan, az állítás igazságának a feltételezése és így tovább. De bárhogya is csűrjük-csavarjuk a témát majd a későbbi fejezetekben, a kiindulási pont az, hogy ezek a nyelvi jelek egy tényálláshoz, annak igazságértékéhez kapcsolódnak.

Ezzel szemben a nyelvi jelek egy másik nagy csoportja entitásokat jelöl: konkrét entitásokat, entitások kategóriáját, entitások egy nagyobb csoportját, absztrakt és konkrét entitásokat, élő és élettelen entitásokat stb. Ezek lesznek a *főnevek* (N, *noun*; például *kutya* vagy *Bodri*) és a *főnévi csoportok* (*főneves kifejezések*, NP, *noun phrase*; például *három nagy kutya* vagy *a szomszéd kutyája*). Könnyű belátni azt, hogy tényállások megfogalmazásához szükségünk van a tényállásokban szereplő entitások jelölésére. Például az *A nagy kutya megugatja a postást* tényállás leírásához szükséges két entitás, valamint egy cselekvést kifejező szó – ez utóbbi lesz az ige (V).

A 2. ábra további jelentéstípusokat is bemutat. Így a melléknevek (Adj) és melléknévi csoportok (AdjP) entitások tulajdonságait, a számnevek pedig mennyiségeket fejezhetnek ki. A sor még folytatható lenne tovább, de egyelőre ennyi is elegendő számunka az alapfogalmak megértéséhez.



1. ábra: A szintaxis szerveződési szintjei.

A nyelvi jelek jelentései milyen típusúak?

A nyelvi jel	jelentés típusa
mondategység, mondat (S)	állítás
főnév (N), főnévi csoport (NP)	entitás
melléknév (Adj)	tulajdonság
számnév	mennyiség
ige (V), igei csoport (VP)	cselekvés, történés, esemény...
...	...

2. ábra: A nyelvi jelek típusai.

¹ A figyelmes olvasó rajtakaphatja a szerzőt egy pontatlanságon, amely azonban végigvonul az egész tankönyvön, és tulajdonképpen a nyelvészeti szakirodalom jelentős részén. A *szó*, *szókapcsolat*, *mondategység* és *mondat* fogalmak hol csak a jelölőre (a [hang]alakra) vonatkoznak, hol pedig a jelentést is magába foglaló nyelvi jelre.

² A formális szemantikában járatos olvasó itt a Kripke-szemantikára gondol teljesen jogosan, a *modalitás* (a 'szükségszerű' és 'lehetséges' fogalma) leírására bevezetett matematikai logikai modellre. Ebben a modellben „világok” egy W halmazát posztulálják, és bármely $w \in W$ világban a p propozíció (állítás) vagy igaz, vagy hamis.

A főnévi csoport

A főnév és a főnévi csoport tehát olyan nyelvi jel, amely entitásokat jelöl. Néhány példa:

- | | | |
|--------|----------------------------|---|
| (1) a. | Konkrét entitás: | <i>Bodri; az alsó szomszéd legnagyobb kutyája.</i> |
| b. | Entitások egy kategóriája: | <i>kutya; emlős; magyar vizsla; hosszúsőrű fehér kutya.</i> |
| c. | Entitások egy csoportja: | <i>három kutya; Budapest kutyái 1970. január elsején.</i> |
| d. | Absztrakt entitás: | <i>ebtartói felelősségbiztosítás; kutyabetegségek.</i> |
| e. | Fiktív entitás: | <i>a jelenlegi francia király kedvenc kutyája.</i> |

Ezekből a példákból is látható, hogy hányféle entitást lehet / akarunk / adott esetben kényszerülünk kifejezni. Nem lehetséges mindegyikre külön nyelvi jelet kitalálni, mivel minden egyes beszédhelyzetben adódhat olyan entitás, amelyet a világtörténetben először (és utoljára) nekem kell megneveznem. Ezért az emberi nyelv azzal a megoldással él, hogy viszonylag kevés számú elemből (morfémából, szóból) épít fel összetettebb főnévi csoportokat. A **főnév** rövidítése **N** (*noun*), a **főnévi csoport** rövidítése pedig **NP** (*noun phrase*) az (angolnyelvű) nyelvészeti szakirodalomban, és mi is ezeket fogjuk használni.

Kérdés: Az emberi nyelv tényleg képes kifejezni minden entitást? Vagy létezik olyan entitás, amire „nincsenek szavak”? Például orvosnál mindig el tudja mondani a panaszát, a kellemetlen érzést, fájdalmat? Tud más példát?

A továbbiakban a főnévi csoport szerkezetével fogunk megismerkedni. A célunk megérteni azt, hogy szavak egymás után mikor alkotnak *grammatikus* főnévi csoportot a bibliai héberben, miközben más szófüzések *agrammatikusak*.

Előjáróban egy megjegyzés: Az alkalmazandó megközelítés a hagyományos magyar iskolai nyelvtanhoz képest elmozdul a 20. század strukturalista és generatív nyelvészetének az irányába, azonban nem tekinthető valódi bevezetésnek a *strukturalista-generatív* mondatban. Jelen kurzus nyelvészetből inkább egy bevezetés bevezetése, mert fő célja a bibliai héber szintaxis megértése a leíró nyelvészet szintjén, valamint a szövegolvasáshoz szükséges nyelvi készségek fejlesztése. Remélhetőleg segítséget nyújt a héberrel szóló angol nyelvű nyelvészeti szakirodalom feldolgozásához is. Ezért a bemutatandó (talán sajátos) fogalmi rendszer valahol félúton van a különböző „standard” megközelítések között.

Az a hallgató, aki behatóbban kíván nyelvészettel foglalkozni, megtalálja a különböző kortárs nyelvészeti irányzatokat bemutató kurzusokat. Egyes elméletek, módszertanok alkalmazása a bibliai héberre ráadásul sok esetben még nem is kellőképp feltárt kutatási terület. Annyit érdemes azonban megjegyezni, hogy sok bevezetendő fogalom (így a *főnévi csoport*) mögött olyan megfontolások, történeti vagy fogalmi előzmények is vannak, lehetnek, amelyekre nem térünk ki, viszont amelyekről érdemes tudnia annak, aki nyelvészettel kíván a jövőben foglalkozni, és használni szeretné ezeket a fogalmakat.

Eddig a főnévi csoportot úgy vezettük be, mint szavak olyan kombinációját, amelyek éppúgy entitást jelölnek, mint a főnevek. Ebből következik, hogy a *főnévi csoport* (NP) olyan szó szerkezet, amely **főnévi funkciót** tölt be a mondatban. (Hasonlót mondhatunk majd az igei csoportok és az igeik, ill. a melléknévi csoportok és a melléknévek viszonyáról is. Egyrészt ugyanazt a típusú jelentést fejezik ki: az igeik és az igei csoportok egyaránt cselekvést, történést, ill. a melléknévek és melléknévi csoportok egyaránt tulajdonságokat. Másrészt az igei csoportok igei funkciót, a melléknévi csoportok pedig melléknévi funkciót töltenek be a mondatban.)

A 3. ábra példái bemutatják, hogy szavak – néha rövid, néha egészen hosszú – sorozata képes ugyanazt a funkciót betölteni a mondatban, mint a főnevek. Az egyik helyettesíthető a másikkal:

FŐNÉVI FUNKCIÓ	PÉLDA FŐNÉVVEL	PÉLDA FŐNÉVI CSOPORTTAL
alany (vö. <i>ki alszik?</i>)	<i>János alszik.</i>	<i>A három széparcú kisfiú alszik.</i>
névszói állítmány	<i>János kereskedő.</i>	<i>János régi könyveket árusító kereskedő.</i>
tárgy (vö. <i>kit szeret?</i>)	<i>János szereti Ferit.</i>	<i>János szereti azt a fiút, aki osztálytársa volt.</i>
helyhatározó	<i>János Madridban lakik.</i>	<i>János egy EU-tagállam fővárosában lakik.</i>
birtokos jelző	<i>János új regénye izgalmas.</i>	<i>Kiss János, a fiatal író új regénye izgalmas.</i>

3. ábra: Főnevek és főnévi csoportok azonos funkciókat töltenek be egy-egy mondatban.

A példákból már sejthető, hogy a főnévi csoportok sokfélék lehetnek: főnév névelővel, mennyiség- és minőségjelzővel, birtokos szerkezet, tulajdonnév stb. A 3B fejezetben ezeket szisztematikusan áttekintjük bibliai héber példákon keresztül, egyúttal megfigyeljük a szintaktikai viselkedésüket is, elsősorban a szórendet és az egyeztetést. Néhány speciális esetre – a participiumokra és a vonatkozó mellékmondatokra – csak később térünk vissza.

A főnévi csoportnak mindig van egy **alaptagja** (az angol szakirodalomban: *head*; a magyar szakirodalomban: *fej*), amely kötelezően főnév.³ Ezt az alaptagot **módosíthatja** többek között egy minőségjelző (például: *széparcú*), egy mennyiségjelző (a fenti példában: *három*), egy birtokos jelző (fentebb: *egy EU-tagáram*), egy vonatkozó mellékmondat (*aki osztálytársa volt*) vagy egy értelmező (*a fiatal író*) is. Bár a kortárs szintaxiselméletek másképp vélekednek erről, mi didaktikai okokból a főnévi csoport részének fogjuk tekinteni a névelőt (*a, az, egy*) és a mutató „névmást”⁴ (a példánkban: *azt*) is.

A jelenségkört előkészítendő, e heti **feladatuk** a legegyszerűbb főnévi csoportok viselkedésének a megfigyelése, felfedezése lesz a bibliai héber főnévi csoportban. Elsősorban a melléknév és a határozott névelő szerepére fognak koncentrálni, vagyis a minőségjelzős szerkezetre és a határozottság jelölésére. Ezeket majd a 3C fejezet tárgyalja részletesebben.

A feladat

A csoporttársaival közösen válasszanak ki egy bibliai szövegrészletet (szemelvényt), amelyet szövegolvasáson lehetőleg már feldolgoztak. Legyen legalább 14-16 bibliai vers terjedelmű.

Keressenek ebben a szövegben minél több (legalább 8-10) főnévi csoportot, és vizsgálják meg azt minél több szempontból:

- (1) Egyértelmű számukra, hogy mi számít egy főnévi csoportnak? Mi alapján döntöttek?
- (2) Találnak példát arra, hogy egy főnévi csoport belsejében egy kisebb főnévi csoport található?
- (3) Eldönthető, hogy mi a főnévi csoport „alaptagja” (feje)? Mindig van ilyen?
- (4) Mit tartalmaz még a főnévi csoport az alaptagján kívül?
- (5) Milyen funkció(k)ban találkoztak melléknévvel a főnévi csoportokon belül? (Vagy azokon kívül?)
- (6) Milyen funkció(k)ban találkoztak névelővel a főnévi csoportokon belül? (Vagy azokon kívül?)
- (7) Milyen további érdekességeket fedeztek még fel?

Készítsenek elő egy 5 perc terjedelmű **kiselőadást**, amelyen a csoport tagjai bemutatják, hogy mit figyeltek meg a **szórend és egyeztetés** terén a vizsgált szemelvényben.

A feladatokat a csoporttársaival közösen oldják meg: ha lehet, személyesen (ha nem, akkor emailben vagy chatben). *Nincsen jó és rossz válasz*, az pedig különösen hasznos, ha társaival eltérő véleményeket képviselnek. Azt, hogy mire jutottak, órán fogjuk megvitatni.

³ Igazság szerint a *főnévi csoport* elnevezés ezzel függ össze. A Chomskyánus szintaxisban és a „rokon” elméletekben a főnévi csoport (NP) feje főnév (N), az igei csoport (VP) feje ige (V), az előljárós csoport (PP) feje előljáró (P), stb.

⁴ Pontosabban fogalmazva: ebben az esetben *mutató determinánsról* van szó. Névmási funkciót akkor töltene be, ha névszó (főnév) *helyett* állna, mint a következő mondatban: *János szereti azt* [amire rámutatok, vagy amiről éppen beszélünk]. A magyarban – de nem minden nyelvben – egybeesnek a mutató névmások a mutató determinánsokkal, és ezért pontatlanul mindkét funkciójukra a *mutató névmás* elnevezés használatos. Például franciául azonban a mutató névmások (*ceci, cela...*) és a mutató determinánsok (*ce, cette...*) jobban különválnak.

3B. A főnévi csoport

A modern nyelvészet nagy jelentőséget tulajdonít a szószerkezeteknek, amelyek a Lego-hasonlításban a közbülső szintet jelentették az egyes szavak és a mondatrészecskék között (vö. 3A fejezet 2. ábra). A kortárs nyelvészetben számos, egymással néha versengő megközelítés létezik, a mi célunk azonban nem az, hogy ezekkel megismerkedjünk, ezek közül válasszunk. Tankönyvünkben – a Bevezetésben is említett okok miatt – egy leegyszerűsített megközelítést alkalmazunk, és az alábbi három szószerkezet kap kiemelt jelentőséget:

- **Főnévi csoport** (ang. *noun phrase*, NP; fejezetünk tárgya): olyan szószerkezet, amely többé-kevésbé azokat a funkciókat tölti be a mondatban, mint egy főnév (például alany, tárgy, határozó, birtokos jelző), és a főnevekhez hasonlóan entitásokat jelöl. Általában egy főnév köré szerveződik, azaz egy főnév a feje, kivéve, ha névmás helyettesíti a főnevet.
- **Prepozíciós (előljárós) csoport** (ang. *prepositional phrase*, PP): egy prepozíció (előljáró; a magyarban névutó, *posztpozíció*), amely egy főnévi csoporttal kiegészül. Jellemzően (de nem kizárólag) határozói funkciókat töltenek be a mondatban.
- **Igei csoport** (ang. *noun phrase*, NP; későbbi fejezetek tárgya): egy ige, kiegészülve annak bővítményeivel. A mondat az alanyt kifejező NP és az igei csoport összekapcsolásával jön létre.

A magyarban NP például: *egy szép könyv*, *Jutka csaja* vagy *vadakat terelő juhász*. Nyelvünk névutós szerkezeteket használ prepozíciós szerkezetek helyett: *egy szép könyv mellett*, *Jancsi és Juliska között* vagy *a vadakat terelő juhász helyében*. Ezeket is PP-nek (*postpositional phrases*) tekinthetjük. Igei csoport például: *almát eszik* vagy *elutazik Ausztriába*.

Léteznek egyetlen hangból álló morfémák (*a*, *-e*, *-k*) és egyetlen morfémákból álló szavak (*alma*, *a*). Ugyanígy léteznek egyetlen szóból álló szószerkezetek is: *Jutka* (NP), *mellettem* (PP), *eszem* (VP). Ezeket azért tekintjük szószerkezeteknek is, mert a komplexebb (több szóból álló) szószerkezetekkel azonos szerepet töltenek be a magasabb nyelvi szintek felépítése során, egyik helyettesíthető a másikkal:

Az NP mint alany:	[Az összes 6.a. osztályos fiú] alszik.	[Jutka] alszik.
Az NP mint tárgy:	[Az összes 6.a. osztályos fiút] elkapták.	[Jutkát] elkapták.
A PP mint helyhatározó:	[A ház mellett] állt meg egy kocsi.	[Mellettem] állt meg egy kocsi.
A VP mint állítmány:	Még [eszem az ebédem], ne zavarj!	Még [eszem], ne zavarj!

Az angolszász és a kortárs mondattan további csoportokat is használ. A melléknévvel azonos funkciót tölthetnek be komplexebb **melléknévi csoportok** (ang. *adjectival phrase*, AdjP), például: *nagyon szép*, *marhára idegesítő*, *nem okos*, *mindannyiunknál fáradtabb* vagy *igen gyakran gondot okozó*.

Alkossunk olyan magyar mondatokat, amelyekben a fenti melléknévi csoportok melléknévi funkciókat látnak el a 3C fejezetben tárgyalt funkciók közül: minőségjelzők, (igei-)névszói állítmányok, illetve főnevesülnek. Ezek a melléknévi csoportok fokozhatóak? A fokozás során a melléknévi csoport mely része módosul?

A melléknévi csoportok közeli rokonai a **határozószói csoportok** (ang. *adverbial phrase*, AdvP). A magyarban a melléknév és a határozószók élesen elkülönülnek egymástól: *szép* és *szépen*, *idegesítő* és *idegesítően* (vagy *idegesítő módon*), azonban más nyelvekben nem ennyire határozott az elkülönülés. A határozószók, ill. határozószói csoportok érdekessége, hogy nem csupán igéket, hanem melléknéveket is módosíthatnak: *idegesítően mosolyog* és *idegesítően szép*.

Feladat: Keressünk egy szabadon választott bibliai szövegben melléknévi és határozószói csoportokat.

A kortárs elméleti szintaxis további kategóriákat is bevezet. Sokan érveltek az elmúlt évtizedekben a „determináns csoport” (*determiner phrase*, DP) léte mellett, amelyet egy determináns (névelő, mutató névmás, számnév stb.) határoz meg. Az olyan szószerkezetekben, mint a *kutya*, *ez a kutya*, *három kutya*, a determináns lenne a szerkezet feje, míg a főnév annak a bővítménye. Más szószerkezeteket elméleti megfontolásokból vezetnek be, vagy annak érdekében, hogy a világ nyelveinek minél több mondattani jelenségét egységes keretben lehessen

3B. A főnévi csoport

elemezni. A mi célunk azonban csak a bibliai héber jobb megértése, valamint olyan alapfogalmak megismerése, amelyeket a kevésbé elméletorientált szakirodalom használ. Várhatóan az elméletek a következő évtizedekben is számos változáson mennek keresztül, de a most bevezetett, nem túl egzakt fogalmak jó alapul szolgálhatnak azoknak, akik a jövőben a mondatban fejlődését követni akarják.

A szó szerkezetek – a főnévi csoport (NP), prepozíciós csoport (PP), igei csoport (VP) és társaik – mondattani fogalmak. A mondat szerkezetét határozzák meg, a vizsgált nyelv mondattani jelenségeinek leírására vezetjük be őket. Két kérdést teszünk fel: mi a belső szerkezetük, és mi a funkciójuk? Másképp megfogalmazva: hogyan épülnek fel, és hogyan járulnak hozzá a magasabb nyelvi szintek felépítéséhez? Mindegyik szó szerkezetre úgy fogunk gondolni, hogy az egy **fej** (ang. *head*) köré szerveződnek, amely *bővítményekkel, vonzatokkal* veszi körül saját magát. És az így létrejövő szó szerkezet egy nagyobb szó szerkezetbe épülhet bele, mint a nagyobb szó szerkezet fejének a bővítménye, vonzata.

A **fej** (*head*) fogalmának a megértéséhez gondoljuk végig, hogyan kellett általános iskolában egy mondatot elemeznünk. Vegyük a következő mondatot: *A kutya kiharapta a szomszéd Pistike piros pöttyös labdáját.* Az elemzést az állítmány meghatározásával kezdtük: *mit állítunk?* Az igazság az, hogy azt állítjuk, hogy a kutya kiharapta a szomszéd Pistike piros színű labdáját. Erre a kérdésre azonban megtanultuk, hogy a „helyes” válasz: *kiharapta.* Vagyis a magyartanár elvárta, hogy azt az egyetlen szót emeljük ki az egész állításból, ami a lényeg hordozza, és ez lesz az állítmány. Majd így folytattuk: *ki/mi harapta ki?* Erre a válasz a mondat alánya: *a kutya.* De mi a válasz a *mit harapott ki?* kérdésre? Vajon nem az, hogy a szomszéd Pistike piros pöttyös labdáját? Magyartanárunk csak egyetlen szót várt válaszként, a legfontosabbat: *labdáját.* Ugyanígy lehet, hogy még a minőségjelzőt is különválasztotta: *Milyen labdáját? Pöttyöset. Milyen pöttyöset? Piros pöttyöset.* Kinek a labdáját? „Pistike” labdáját vagy „a szomszéd Pistike” labdáját?

Mi a probléma? A magyar iskolai nyelvtan ún. *függőségi nyelvtan* (*dependency grammar*), amely egyes szavak funkciójával, azok alá- és fölérendeltségi viszonyaival operál, ellentétben az általunk használt *frázisstruktúra* (*phrase structure*) nyelvtannal. Előbbi szintén legitim megközelítés, a számítógépes nyelvészetben manapság is használják. Azonban az iskolai nyelvtani elemzés során feltett kérdésekre a „valódi” válasz nem egy szó, hanem egy egész szó szerkezet. (Sőt, a *mit állítunk?* kérdés esetén az egész mondat.) Amit az iskolai nyelvtani elemzés során meg kell tanulni, az az, hogy a „valódi” válaszból kiemeljük azt az egyetlen szót, amely a válaszként érzett szó szerkezetnek a *feje*.

Bár szintaktikai fogalmakról van szó, néha megengedjük magunknak azt, hogy a szemantika felől is vessünk egy pillantást ezekre a szó szerkezet-kategóriákra. A főnévi csoport egy *entitást* (vagy entitások egy csoportját) jelöli: személyeket, állatokat, növényeket, tárgyakat, esetleg absztrakt fogalmakat. Az igei csoport egy eseményt (cselekvést, történést, létezést stb.) fejez ki, többé-kevésbé. (Néha például az alany hiányozhat ahhoz, hogy valóban leírjon egy eseményt.) A melléknévi csoportok tipikusan egy tulajdonságot határoznak meg. A prepozíciós szerkezetek, akár csak a határozószók és határozószói szerkezetek egy helyet, időpontot, módot stb. jelölhetnek.

Ahogy a kisebb szó szerkezetekből nagyobbakat építünk, ahogy az egyes szavak – főnevek (*noun*, N), igék (*verb*, V), pre- és posztpozíciók (P) – szintjéről eljutunk a mondat (*sentence*, S) szintjéig, úgy halad a *kompozicionális szemantika* (ld. ... **fejezet**) is párhuzamosan szintaxissal:

<i>kékre</i> (AdvP, minőség)	+	<i>fest</i> (V, cselekvés)	→	<i>kékre fest</i> (VP, esemény)
<i>kékre festett</i> (VP, esemény)	+	<i>ház</i> (N, tárgy)	→	<i>kékre festett ház</i> (NP, entitás)
<i>kékre festett ház</i> (NP, entitás)	+	<i>felé</i> (P)	→	<i>a kékre festett ház felé</i> (PP, hely)
<i>a kékre festett ház felé</i> (PP, hely)	+	<i>halad</i> (V, cselekvés)	→	<i>a kékre festett ház felé halad</i> (VP, esemény)
<i>a kékre festett ház felé halad</i> (VP, esemény)	+	<i>az autónk</i> (NP, entitás)	→	<i>a kékre festett ház felé halad az autónk</i> (S, állítás)

1. ábra: Kompozicionális szemantika

3C. Melléknevek, számnevek és a határozott névelő

A melléknév mondattani funkciói

Milyen szerepeket tölthet be a melléknév a mondatban? A melléknév *mondattani funkciói* kapcsán azt a kérdést tesszük fel, hogy milyen mondatrész lehet melléknév. A melléknév két jellegzetes használata:

- (a) **Minőségjelző** (a tankönyvünkben: *attributive*): például הָעִיר הַגְּדֹלָה 'nagy város' (Gen 10,12).
- (b) **Névszói állítmány** (*predicate*): például עָוֹנִי גָּדוֹל 'nagy az én bűnöm' (Gen 4,13).

A melléknév harmadik funkciója a **főnévként használt melléknév** (angolul: *substantive*), amikor a melléknév a főnév mondatrészi funkcióit tölti be. A *piros* szó a következő mondatokban a *piros lufi* helyett áll, vagyis ott jelenik meg, ahol amúgy főnévre számítanánk (mintha angolul *the red one* szerepelne): *A piros repült el* [alany]. *A kedvencem a piros* [névszói állítmány]. *A pirost szeretném* [tárgy]. *A katicabogár a piroson mászott* [helyhatározó]. *A pirosban bíztam, hogy nem repül el* [állandó határozó]. *A pirosnak a madzaga szakadt el* [birtokos jelző]. *A lufid, a piros, kipukkadt* [értelmező].

Ezen a ponton kell megjegyezni a melléknév még egy tulajdonságát: azt, hogy **fokozható**. A **középfok** (*nagyobb, kisebb*) és a **felsőfok** (*legnagyobb, legkisebb*) az **alapfok** fenti mindhárom funkcióját betöltheti: *A (leg)nagyobb fiú megérkezett* [minőségjelző]. *Ő a (leg)nagyobb* [névszói állítmány]. *A (leg)nagyobbat kérem* [főnévként használt melléknév, itt tárgyi funkcióban].

Két ok miatt emelendő ki mégis a melléknév fokozása egy szintaxiskurzuson. Egyrészt, az összehasonlításnak vannak mondattani következményei: ami magyarul *X-bb valakinél, valaminél, a leg-X-bb valakik, valamik közül/között*, azt idegen nyelven hogyan fejezzük ki? Másrészt, bár magyarul (és sok más nyelven) a középfok és a felsőfok képzése tisztán morfológiai folyamat, a héberben (és szintén sok más nyelven) a fokozás a szintaxis eszköztárát veszi igénybe. (Angolul mindkettőt.) A középfokot héberül gyakran a ׀ prepozíció, a felsőfokot pedig egy határozott névelő (és néha a ב előljáró) jelzi:¹

- (1) מֵה מְתוּק מִדְּבַשׁ וּמֵה עֵז מִמְּאָרִי
Mi édesebb a méznél, és mi erősebb az oroszlánnál? (Bír 14,18)
- (2) הַיְפֵה בְּנָשִׁים
... a legszebb a nők között... (Ének éneke 1,8)

A számnevek és a mennyiségjelzős szerkezetek

TODO

A határozott névelő mondattani funkciói

Milyen szerepeket tölthet be a héber határozott névelő a mondatban? Most arra a kérdésre keressük a választ, hogy a héber határozott névelő milyen „jelentéseket” fejezhet ki, azaz milyen helyzetekben használható, használandó.²

Bár az általunk ismert legtöbb nyelvben van mind határozott, mind határozatlan névelő, ez a képlet nem feltétlenül igaz valamennyi nyelvre. A mai európai nyelvekben a névelők viszonylag új fejlemények, és például a szláv nyelvekben egyáltalán nem léteznek. Hasonlóképpen, a bibliai héberben is viszonylag friss újítás volt a határozott névelő: a korábbi rokon sémi nyelvekben nem létezett, sőt a legkorábbi bibliai szövegekből is feltűnően hiányzik.³

¹ További példák Arnold és Choi 2.5.4. alfejezetében (pp. 27–28), amelyek áttekintése *feltétlenül ajánlott*.

² Aki összeveti egymással a melléknévről és a névelőről szóló szakaszokat, észreveheti, hogy a *funkció* szó hány eltérő értelemben („funkcióban”) használatos a nyelvészetben belül. Tegyük még hozzá az angol *function* szó ’függvény’ jelentését is, amelyet szintén észben kell tartani angol nyelvű nyelvészeti szakirodalom olvasása során.

³ Hasonlítsuk össze a klasszikus bibliai hébert képviselő Gen 1,1-et (אֵת הַשָּׁמַיִם וְאֵת הָאָרֶץ) Malkicedek archaikusabb nyelvezetű áldásával (Gen 14,9: קִנְיָה שָׁמַיִם וְאָרֶץ). Ld. Waltke & O’Connor 1990:250.

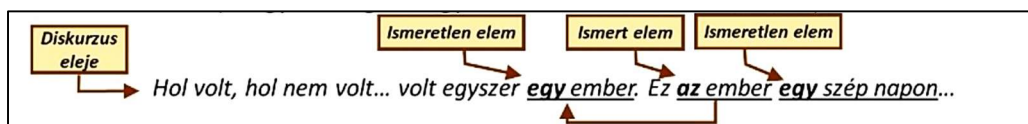
Határozatlan névelő a hagyományos nyelvtanok szerint nem létezik a héberben, bár néha az $\text{אחד} / \text{אחת}$ ('egy') számnév hasonló funkciót tölt be: $\text{וַיְהִי אִישׁ אֶחָד מִן הָרַמְתִּים}$ 'volt [egyszer] egy ember Rama-taimból' (1Sám 1,1). Fordítsuk most a figyelmünket a határozott névelőre (ה), amelynek használata (funkciói) részben hasonlít a magyar (és az angol) határozott névelőjéhez, részben viszont eltér tőle.

Néhány gondolat a diskurzuszemantikából

A határozottság „alapfunkciója” a világ nyelveiben az, hogy megkülönbözteti az ismertet az ismerlentől. A kortárs nyelvészet egyik ága, a *diskurzuszemantika* ezt úgy fogalmazza meg, hogy a diskurzus résztvevői (a beszélő és a hallgató, amely szerepek időnként meg is fordulhatnak) a diskurzus során közösen építik fel a diskurzus „világát”: azok az entitások (személyek, állatok, eszközök...), a „világ” azon elemei, amelyek szóba kerülnek, aktívvá válnak a diskurzus résztvevőinek az agyában. Ha a beszélő határozott névelőt használ, akkor a hallgató ezen ismert, korábban említett elemek közül keresi meg azt, amelyre a beszélő gondolhatott. Ha viszont a beszélő határozatlan névelőt használ, akkor a hallgató azt úgy értelmezi, hogy egy új, eddig nem említett elemet kell hozzáadni a diskurzus „világához”.

A kék keretes gondolatmenetből következik a határozott névelő első három funkciója:

- (a) Egy, a diskurzusba korábban már beemelt (nemrég említett, tehát a beszélő és a hallgató által egyaránt ismert, a figyelmük fókuszába került) elemre, entitásra történő hivatkozás (vö. Jób 1:1):



- (b) Egy, a diskurzusba már bekerült birtokos birtoka: pl. *ennek az embernek az ökre* (bár az ökrök új elem a diskurzusban, de a tulajdonosát már bevezettük a *hol volt, hol nem volt...* mondatban).
- (c) Egyedi entitások a világban (*a Nap, a főpap*) és általános fogalmak (*a tűz, az arany, az éfa* [mértékegység], *az oroszlan* [mint fajta], *a csillagok, a gonoszok, a kánaánita* [nép]...) automatikusan részei bármely diskurzusnak. Egyes vonatkozások számunkra nem, de a kortársak számára szintén közismertek voltak: *a tölgyfa Bét-El-nél* (vö. Gen 35,8), *a földrengés Uzija és Jeroboám királyok idejében* (vö. Ámosz 1,1).

A bibliai héber határozott névelőnek ez a három funkciója hasonlít az általunk ismert nyelvek névelőjéhez. További funkciói már egyáltalán nem univerzálisak:

- (d) Mutató funkció, gyakran egy mutató determinánssal („névmással”) együtt, például הָאִישׁ הַהוּא 'az a férfi' (Jób 1,1).
- (e) A „megszólító eset” (*vocativus*)⁴ jelölése: $\text{בֶּן מִי אַתָּה הַנְּעָר}$ 'kinek vagy a fia, ifjú?' (1Sám 17,58).
- (f) Egyes rögzült kifejezésekben: például időpontokra rámutató kifejezésekben (הַיּוֹם 'ma', eredetileg 'az a nap'; הַלַּיְלָה 'ma éjjel'; הַשָּׁנָה 'idén, ebben az évben'; הַפֶּעַם 'ez alkalommal, most'; ...), valamint tulajdonnevekben (הַיַּרְדֵּן 'a Jordán folyó'; הַלְּבָנוֹן 'a Libanoni-hegység'; ...).
- (g) Participiumok előtt gyakran átértelmezhető vonatkozó névmássá ('aki, ami, amely' jelentéssel): $\text{אֲנֹכִי הֵבֵאתָ מִן הַמַּעְרָכָה}$ 'én [vagyok az,] aki visszatért a csatából' (1Sám 4,16).⁵

Végezetül ismétljük még át azt, hogy a héberben egy főnév (vagy főnévi csoport) több okból is számíthat szintaktikailag határozottnak: (1) a határozott névelővel ellátott főnevek, (2) a tulajdonnevek, (3) a birtokos szuffixummal ellátott főnevek, valamint (4) bizonyos *constructus*-os szerkezetek is határozottnak számítanak az előző tananyagban tárgyalt egyeztetés, valamint a tárgynak az אֵל prepozícióval történő jelölése szempontjából.

⁴ A megszólításra (*vocativus*) visszatérünk néhány hét múlva. Elöljáróban: például a *Gyerek, figyelj a szavamra!* mondat első szava nem lehet a mondat alanya, mert nem egyezik az egyes szám második személyű igével. Hanem egy szeretlen mondatrész, méghozzá *megszólítás*. Ezt a megszólítást jelzi a bibliai héber gyakran határozott névelővel (feltéve, hogy az adott szó kaphat névelőt).

⁵ A névelő ezen funkciójával kapcsolatban ld. Waltke & O'Connor 1990:248.

4A. A főnévi csoport a mondatban

A főnévnek, és így a főnévi csoportnak is, a következő tipikus funkciói vannak egy mondatban:

- Alany
- Állítmány névszói része
- Tárgy és határozó
- Birtokos jelző
- Főnévi minőségjelző
- Értelmező

Gondot okoz az, hogy ezeket a fogalmakat nehéz általánosságban meghatározni. A meghatározások általában (a) vagy erősen támaszkodnak egy elméleti keretre (amit itt igyekszünk elkerülni), (b) vagy nyelvspecifikusak (például az angol, a latin, a magyar vagy a héber sajátosságaira utal), (c) vagy pedig túlmutatnak a mondattanon. Márpedig a mondattani fogalmakat a szintaxison belül szeretnénk meghatározni, anélkül, hogy szemantikai vagy morfológiai tulajdonságokra utalnánk.

Az **alany** meghatározható egyes nyelvekben úgy, hogy az a mondatrész, amely a mondaton belül bizonyos pozícióban, például az ige előtt, áll. Más nyelvekben ez a meghatározás nem működik. Más nyelvekben hivatkozhatunk arra, hogy az alany alanyesetben (nominativusban) áll. De nem minden nyelvben vannak esetek. Az az általános meghatározás, amely szerint az alany a *Ki? Mi?* kérdőszóra válaszoló mondatrész (szembeállítva azt a kérdőszók ragozott alakjaira válaszoló mondatrészekkel), a magyar nyelvben meglévő főnévragozásra – egy morfológiai jelenségre – támaszkodik.

Szemantikai meghatározások is előjöhetnek a közoktatásban, mint például ez: „az a mondatrész, amelyről az állítmánnyal megállapítunk valamit”. De gondoljunk erre a mondatra: *A büfében finom süteményeket ehet az ember.* Vajon ez a mondat az emberről vagy a büféről állapít-e meg valamit? A modern nyelvelméletek elismerik, hogy ennek a mondatnak valóban a *büfében* a „témája” (topikja, ld. a XX. fejezetben). Más meghatározások szerint az alany az a mondatrész, amelyik megcselekszi az ige által kifejezett cselekvést, vagy amellyel megtörténik az ige által kifejezett történés. De mi történik a passzív igékkel (*John eats an apple. The apple is eaten by John.*)? Az XX. fejezetben bevezetjük *tematikus szerepeket*, amelyek közül az *agens* lesz az, amelyik logikai vagy szemantikai értelemben vett alanynak tekinthető – a modern nyelvészet ezzel az új fogalommal menti meg azt a meghatározást, amely az alanyra nem használható.

Mind a hagyományosabb, mind a modernebb nyelvelméletek elismerik, hogy az alany (amely valamilyen formában a világ minden nyelve szintaxisában szerephez jut) „egyenrangúbb” társa az igének, mint a többi mondatrész. Az XX. fejezetben tárgyalni fogjuk, hogy az igének bővítményei vannak, amelyek révén konkretizálódik az, hogy ki vagy mi, minek a segítségével, hogyan, mikor és hol hajtja végre az ige által kifejezett cselekvést (történést stb.). Ezen bővítmények közül az alany (a világ nyelveiben általában) a többi mondatrésztől eltérő módon viselkedik a mondatban. A magyarban az alanyeset az, amelyik nem jár végződéssel, míg a héberben az alany az, amelyik soha nem kap előljárót. A magyarban, az angolban és a héberben is igaz az, hogy a személyes névmások alanyesetei a „legönállóbbak”. Így ha nem is tudjuk biztosan, mi az alany, „érezhetjük” azt.

A névszói és névszói **állítmány névszói része** szintén sok esetben tartalmazhat főnevet vagy főnévi szerkezetet. Érdekes, szükségszerű vagy véletlen egybeesés az, hogy ebben a pozícióban nagyon hasonlóan jelennek meg a főnevek, mint az alanyi pozícióban, legalábbis az általunk ismert nyelvekben?

A **tárgy** hasonló problémákat vet fel. Az angolban a tárgy tipikusan az ige után jelenik meg, előljáró nélkül – de más nyelvekben ez a meghatározás kudarcot vall. Magyarban az a mondatrész a tárgy, amelyik tárgyragot kap – amelyikre a *Kit? Mit?* Kérdőszóval kérdezzünk rá – de más nyelvek nincs tárgyeset (accusativus). Esetleg segít egy szemantikai meghatározás: tárgy az a mondatrész, amelyre a cselekvés, történés irányul. Ezek szerint a *Jancsi Pestre utazik* mondat tárgya *Pest*, hiszen arra irányul a cselekvés?

4A. A főnévi csoport a mondatban

A tárgy egy olyan bővítménye lesz az igének, amely „szorosabban” kapcsolódik az igéhez, mint az alany, de az alanyhoz hasonlóan „közvetlenül” kapcsolódik az igéhez. Ezzel szemben a **határozók** viszonya az igéhez közvetettebb módon jelenik meg: vagy egy PP formájában (előljárók az indoeurópai és a sémi nyelvekben, névutók a magyarban), vagy pedig „határozói eset” (*oblique case* segítségével. Hogy a tárgy és a határozó általános iskolában megismert fogalmai közötti határ mennyire éles, a későbbiekben még meglátjuk (4C fejezet?). A magyarban a határt a tárgyeset és a többi ragozott eset közötti különbség jelenti. A héberben a prepozíció jelenléte vagy hiánya fogja szolgálatni – első körben – a fogalmi határt: ha van előljáró, akkor határozó, de ha nincs, akkor tárgy. De második körben több kérdés fog még felmerülni.

A birtokos jelzőre és a főnévi minőségjelzőre az 5. fejezetben térünk még vissza, akárcsak a értelmezőre.

Függőségi nyelvtan: mitől függ.

Rákérdezés → de a válasz nem egyetlen szó, hanem egy egész kifejezés!

Összetevős nyelvtan: NP alany → S alatt, tárgy → VP alatt, birtokos jelző → NP alatt.

Feladat: Válasszon egy kb. 10 vers terjedelmű bibliai szöveget. Ebben a szakaszban keressen tíz darab főnévi csoportot (NP)-t. Igyekezzen különböző belső szerkezetű és minél izgalmasabb NP-ket választani. Legyen közöttük lehetőség szerint minőségjelzős (mellékneves) szerkezet, mennyiségjelző (számneves) szerkezet birtokos szerkezet, tulajdonnév, vonatkozó mellékmondat módosított főnév, és így tovább (amit talál). Határozza meg ezeknek az NP-knek a szerepét a mondatban: alany? állítmány? tárgy? határozó? birtokos szerkezet?